

УДК 355.355(355.018)(477)(045) «1918.02.18-1918.02.20»

DOI: 10.30840/2413-7065.3(68).2018.146866

ПЕРШИЙ ЕТАП ВСТУПУ НІМЕЦЬКИХ ТА АВСТРО-УГОРСЬКИХ ВІЙСЬК В УКРАЇНУ (18 – 20 ЛЮТОГО 1918 РОКУ)

Михайло СЛОБОДЯНЮК

orcid.org/0000-0002-2221-112X

науковий співробітник центру українських військових традицій
і патріотичного виховання НДІУ

Анотація. Сучасна українська історіографія події вступу німецьких військ в Україну на запрошення уряду УНР та наступну окупацію України досі розглядає з точки зору переважно внутрішніх соціально-політичних обставин, часто на основі досліджень радянського періоду, які не опиралися на достовірні джерела та були значно заідеологізовані. Останнім часом в Україні з'явилися нові праці, у яких автори починають використовувати нові архівні матеріали, які зберелися в німецьких архівах Мюнхена, Дрездена, Штутгарта (праці австрійських істориків В. Дорніка, П. Ліба, польського дослідника В. Менджецького). Однак не всі факти у них, які віднайдені, отримують правильне розуміння. Тому важливо для аналізу тих реальних подій, які відбувалися в Україні протягом 1918 року, дослідити операцію німецьких та австро-угорських військ саме як військову операцію, де точніше визначити склад німецьких та австро-угорських військ в Україні, особливості проведення операції з вигнання російських більшовиків з території УНР і хід наступної окупації України. У статті досліджено лише перший етап проведення німецької операції в Україні від 18 до 20 лютого 1918 року, коли ще плани стосовно України німецького командування були не конкретизовані і не передбачали її повної окупації (вся операція німецьких військ проти радянської Росії, розпочата з 18 лютого 1918 року не тільки в Україні, а й у Прибалтиці та Білорусі, мала кодову назву «Фаустилаг», тобто удар кулаком). На початковому етапі німецьке командування задіяло в операції лише шість дивізій, які воно вважало достатніми силами для відновлення уряду Центральної Ради та організації допомоги Україні у боротьбі з більшовиками. Результатом першого етапу операції (18–20 лютого 1918 року) на українському напрямку стало розуміння німецького командування, що якогось організованого спротиву в Україні німецькі війська не зустрінуть. Тому операція розгорталася в подальшому швидкими темпами на основних залізничних магістралях та вздовж магістральних шосе, що дало можливість після аналізу ситуації вже 20 лютого перейти до другого етапу, метою якого стало оволодіння Києвом та відновлення української влади в країні.

Ключові слова: німецькі війська; Україна; Перша світова війна; дивізія; бригада; операція.

GERMAN AND AUSTRO-HUNGARIAN ARMIES' INVASION OF UKRAINE: PHASE ONE (FEBRUARY 18–20, 1918)

Mykhailo SLOBODIANIUK

research fellow at the Center of Ukrainian Military Traditions and Patriotic Education of RIUS

Annotation. Modern Ukrainian historiography tends to consider the march of Central Powers' armies into Ukraine as a mere sideshow caused by internal political and social processes. This view was also influenced by the overrideological and factually incorrect Soviet scholarly heritage. Recently,

valuable investigations have been published by the Austrian scholars V. Dornik and P. Lib, as well as the Polish scholar V. Medrzecki, with the use of new data from German archives of Munich, Dresden, and Stuttgart. However, some facts have been misinterpreted. At the same time, 1918 historical events cannot be correctly reconstructed without proper understanding of German and Austro-Hungarian military operations in Ukraine. Therefore, it is important to reconstruct the order of battle of German and Austro-Hungarian forces in Ukraine, to study operations aimed to expel Bolsheviks from the territory of Ukrainian People's Republic and the progress of the following occupation of Ukraine.

The objective of the article is to study the first phase of the Central Powers armies' march into Ukraine (February 18–20, 1918). At that moment, plans of the German High Command were not specified, and total occupation of Ukraine was not considered yet. Advance in Ukraine was a part of the Faustschlag operation, commenced on February 18, 1918, and aimed to conquer Baltic region and Belarus. Initially, only 6 divisions were employed; they were considered sufficient to restore the power of Central Rada and to help Ukrainians fight Bolsheviks. Phase one lasted only for two days (February 18–20, 1918). During those days it became apparent that German divisions would meet no organized or tough opposition. Therefore, offensive turned into hot pursuit along railways and principal roads. On February 20, 1918, German High Command started phase two of the operation, aimed at capturing Kyiv and restoration of power of the Ukrainian government.

Key words: German Army; Ukraine; World War I; division; brigade; operation.

Передумовою вступу німецьких військ на територію України стало підписання 9 лютого 1918 року у Брест-Литовську Українською Центральною Радою (УЦР) мирного договору з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною та Болгарією про припинення стану війни між Україною та цими союзними державами. Однак німецьке керівництво чудово розуміло стан державної влади в країні на цей час. Генерал-майор Гофман (Hoffmann) згадував: «...Більшовизм переможно розповсюджувався; Центральна Рада та тимчасовий український уряд обернувся у втечу. Кюльман і граф Чернін вирішили триматися цього українського уряду, незважаючи на його тимчасові труднощі. «Тимчасовими» ці труднощі були остільки, оскільки ми повсякчас могли силою зброї підтримати і знову запровадити його в Україні. Тому вони відвели нових українських представників, яких привіз Троцький, мотивуючи це тим, що сам Троцький на початку січня признав українську

делегацію як правомочних представників українського народу. Я дивувався молодим українцям. Вони, звичайно, знали, що, крім можливої допомоги з боку німців, у них нічого немає, що уряд їхній – одна фікція. Проте у переговорах з графом Черніним вони твердо стояли на своєму і у своїх вимогах ні на йоту не уступали. Мир з Україною був підписаний. Це був тяжкий удар для Троцького, так як тепер стало очевидним, що і з ним переговори будуть так чи інакше доведені до кінця» [8, с. 184].

Тому для німців було з самого початку зрозуміло, що реалізувати умови підписаного мирного договору (в першу чергу постачання з України продовольства та сировини) можливо лише за умови введення своїх військ в Україну. Той же Гофман згадує: «Таким чином, якщо центральні держави бажали отримати хліб в результаті свого «хлібного» миру, вони мали самі дістати цей хліб. Проте після укладення миру й самі українські уповноважені не приховували

безвихідного становища свого уряду і відкрито звернулися до Німеччини з проханням про підтримку. Для мене було ясно, що ми не зможемо ігнорувати це прохання. Ми сказали А і повинні були тепер сказати Б; ми визнали законність українського уряду і заключили з ним мир; ми зобов'язані були, отже, подбати, щоби мир, який ми проголосили, дійсно був встановлений, а тому в першу чергу повинні були підтримати уряд, який заключив з нами мир. Внаслідок цього наші війська вступили в Україну. Наступ, головним чином залізничними шляхами, швидко просувався вперед; проте ми у багатьох місцях зустрічали спротив. Більшовицькі банди, які наступали для зайняття України, чинили нам спротив, але найбільш запеклі бої відбувалися з чехословацькими дивізіями, з якими ми вперше прийшли до спротиву. Однак опір був повсюди зламано, і наступ проведений по всій Україні до степів Донської області» [8, с. 188–189]. Вже 5 лютого 1918 року (тобто ще перед підписанням мирного договору) німецьке військово командування було готове до проведення такої акції.

Але з початку 1918 року Німеччина ще не розглядала ситуації із введенням військ в Україну як класичну окупацію. Більше того, утворення ще одного нового Східного фронту для німецького військово-політичного керівництва (у першу чергу для військового командування – генерал-фельдмаршала Гінденбурга та генерала Людендорфа) було категорично неприйнятним. Подібний варіант вимагав достатньо великих сил, а їх у розпорядженні німецького командування на Сході не було – всі найбільш боєздатні дивізії на цей час вже були перекинуті на Західний фронт для

проведення військової операції з остаточного розтрощення Антанти до того часу, як у бойові дії зможуть реально втрутитися Збройні сили США. Але все ж треба визнати, що за характером німецько-австрійська військова операція з уведення військ на територію України, хоча й на запрошення українського уряду, була таки класичною операцією з окупації країни. Так і зазначалося у всіх німецьких та австро-угорських дослідженнях діяльності їх військ у роки Першої світової війни.

На початок кампанії 1918 року Німеччина мала всього 244 піхотні дивізії та 4 кавалерійські дивізії, зведені у 69 корпусів. Недостатня кількість людей та коней у Німеччині змусила всі дивізії розділити за якістю (без повідомлення їх про це) на три категорії: 1) придатні для ведення будь-яких операцій, у тому числі так звані «ударні» дивізії, яких було 56; 2) придатні до обмежених районів дій; 3) придатні лише для позиційної війни [9, с. 498]. На Східному фронті німецьке командування на початок операції із введення військ в Україну залишило лише другорядні дивізії, непридатні для використання у Франції та Бельгії. Вони комплектувалися солдатами старшого віку, які у мирний час та на початок війни до армії не призивалися. Німецька дивізія на початок 1918 року мала 9 батальйонів (три піхотних полки), від 54 до 108 станкових кулеметів, 144 легких кулемети, 48–60 гармат, 36–72 міномети, 1–2 саперних роти, один кавалерійський ескадрон та численні допоміжні підрозділи, які, проте, частково належали не до дивізій, а до ділянки фронту (групи армій, армії чи корпусу) і надавалися дивізіям на час бойових дій, не входячи до складу дивізій на постійній основі [9,

с. 620–621]. Але ці цифри стосувалися лише повноцінних ударних дивізій армії, тоді як дивізії неповноцінні (в основному резервні та ляндрверу; піхотні дивізії в Україні також склалися в основному з полків ляндрверу, у яких служили резервісти старшого віку), які брали участь в операціях в Україні, мали значно менші як чисельний склад, так і озброєння та спорядження.

Спираючись на документи німецьких істориків, австрійський історик В. Дорнік зазначав: «На нараді у Берліні Чернін, фон Кюльман та Людендорф обговорювали питання майбутньої стратегії щодо більшовицької Росії: Людендорф виступав передусім за швидке укладення миру на Сході, щоб мати якомога більше військ на Західному фронті. У разі, якщо Троцький зірве переговори, то ВАК (вище армійське командування) Німеччини нічого не заперечуватиме й скористається нагодою, щоб прийти на допомогу Фінляндії і Україні. А поки що з Україною потрібно укласти угоду, а тоді, «не загострюючи ситуації», домогтися, щоб «Троцький змінив думку». І лише якщо цього не вдасться досягти, то розглянути можливість розірвання переговорів і відновлення бойових дій на Східному фронті» [6, с. 79]. Тому перші вказівки військам бути у готовності до вступу в Україну вони отримали 5 лютого 1918 року.

Незважаючи на виконання цього розпорядження і готовність військ вже 5 лютого 1918 року, остаточне рішення про введення військ в Україну було прийняте лише 13 лютого 1918 року, під час Коронної Ради у Гамбурзі [2, с. 49]. Людендорф так згадував ці події: «Нарада у Гамбурзі відбулася 13 лютого. Вона мала вирішальне значення для розвитку подій

на сході. У ній брали участь імперський канцлер, віце-канцлер, статс-секретар фон Кюльман, генерал-фельдмаршал, начальник морського штабу та я. Його величність був присутній лише тимчасово. Верховне командування вже загодя відправило низку телеграм імперському канцлеру з проханням зробити заявку про припинення перемир'я. На даний момент російська армія не була бойовим фактором. Але Антанта лише чекала випадку закріпити російський фронт, та й більшовицькі вожді були люди справи, які могли працювати агітацією, а якщо й залишити нам час, то змогли б і без Антанти пустити тут зброю у хід. Російський фронт щохвилини міг відродитися тим чи іншим способом. Румунія також ніколи б не заключила мир, якби Росія не підписала його першою. У такому випадку наступ на заході ставав абсолютно безнадійним, а разом з ним ми упустили момент, коли з'являлась можливість переможно закінчити мирову війну, яку ми вели, маючи слабких союзників, проти противника, який у багато разів нас перевищував. Україна нам була потрібна як допоміжна сила для боротьби з більшовизмом, але передусім ми повинні були не видати її більшовикам. Звідти вже лунали крики про допомогу. Звідки Австро-Угорщина могла отримати хліб, так потрібний їй, за повідомленням відповідних влад? Німеччина не могла його поставити, хоча справа йшла до того. У самій Німеччині було недостатньо хліба, вже попередній рік вона прожила за рахунок раннього збору врожаю і тепер потребувала добавки. Румунія не постачала вже тої кількості продовольства, на яке ми сподівалися. Якщо у нас і у наших союзників врожай у цьому році виявиться поганим, то види на майбутнє

повинні також бути дуже похмурими. Таке ж значення мав для нас і врожай у Румунії; у дійсності у 1918 році останню трафив повний неврожай. Німеччина не могла прогодуватися лише одним своїм хлібом і потребувала підвозу; підтвердженням цьому є тяжка нужденність у зиму 1918/19 року. Без України голод був неминучий, навіть якщо б йому не сприяло руйнування державного устрою. При тому розповсюдженні, яке мав більшовизм, укладений з нами Україною мир був дуже хитким. Через це представники четверного союзу при підписанні його виходили з міркувань, що якщо ми бажаємо, щоби мир з Україною не перетворився на світовий фарс та ошуканство, і бажаємо отримати звідти хліб, то ми маємо надати їй військову допомогу. Щоби перешкодити самим більшовикам створити новий східний фронт, ми повинні були нанести короткий, але сильний удар розташованим там проти нас російським військам, який би дав можливість нам при цьому захопити велику кількість військового спорядження. Подальший розвиток операції на сході не передбачався на найближчий час. На Україні треба було придушити більшовизм та створити такі умови, щоби мати можливість отримувати з неї військові вигоди та вивозити хліб і сировину. Для цього ми повинні були сильно заглибитися у країну; іншого виходу для нас не залишалося» [7, с. 500–501].

Побоюючись виникнення нового вогнища війни, звинувачення німецького уряду в імперській експансії та ускладнення внутрішньополітичної ситуації у Німеччині (через виступи опозиції та зростання антивоєнних настроїв у суспільстві), німецьке військово-політичне керівництво інспірувало від уряду

України подання прохання про введення військ для «боротьби з більшовизмом та відновлення державної влади і порядку у країні» [7, с. 500–501]. Цей момент для українських істориків не є новиною. Ще Д. Дорошенко наводив переконливі аргументи на користь висновку, що «сама збройна інтервенція ...була вже наперед вирішена в Берліні ще перед підписанням мирового договору» [10, с. 333]. Але твердження того ж Д. Дорошенка про те, що текст відповідного документа – звернення до урядів Німеччини та Австро-Угорщини – виробила безпосередньо німецька сторона, а український представник М. Любинський швидко погодився (був змушений) його підписати, є доволі спірним.

В українській історіографії розповсюджена точка зору, що звернення до урядів Німеччини та Австро-Угорщини українська сторона подала 12 лютого 1918 року [11, с. 135]. Але 12 лютого лише розглядалося це питання (щодо подання прохання) на засіданні уряду УНР. Цікаво, що М. Порш у виступі про характер військової допомоги з боку Центральних держав вважав, що вона мала передбачати передачу у розпорядження УНР австрійських частин, укомплектованих українцями, та надання технічної допомоги українській армії у боротьбі з більшовизмом. З твердження польського дослідника В. Менджецького в принципі можна зрозуміти, нібито йшлося не лише про Легіон УСС, а саме про армійські частини з українським солдатським складом (у цей час значна кількість піхотних та інших полків австро-угорської армії, укомплектованих українцями, дійсно знаходилася на різних ділянках Східного фронту, в Галичині та на Волині). Але М. Грушевський у своєму поясненні

стосовно приходу німецьких військ в Україну це питання уточнив: «Тоді українське правительство й мусіло пригадати собі ті українські полки з полонених, що формувалися в Німеччині. Воно рахувало, що обійдеться з своїм військом, з поміччю цих українських полків і галицьких січових стрільців, котрих хотіло дістати з Галичини...» [20, с. 577]. Тож бачимо, що йшлося не про австрійські регулярні полки, укомплектовані українцями, а лише про полки, створені з полонених українців у Німеччині та Австро-Угорщині, з Легіоном УСС у додаток.

Кінцевим результатом стало офіційне звернення уряду України до Німеччини з проханням про військову допомогу, яке було передане 18 лютого 1918 року. Одночасно (і це слід пам'ятати) уряд України погодився на зберігання у таємниці оригіналу угоди з Австро-Угорщиною про утворення окремого українського коронного краю на території Галичини у Берліні та на створення змішаної комісії (за участю поляків) для визначення польсько-українського кордону у Холмському краї. Фактично це означало ігнорування та анулювання де-факто цих угод з боку австрійської дипломатії, яка дуже неохоче (і лише під тиском німців та через негайну потребу продовольства для конаючої імперії) їх підписала. 15 лютого 1918 року в уряді УНР підготували звернення до німецького народу та до народів Австро-Угорщини з проханням про військову допомогу у боротьбі з більшовиками [19, с. 139–140].

Того ж дня, 15 лютого, німецькі війська отримали наказ на марш на територію України [2, с. 51] (тобто ще до отримання офіційного запрошення з боку України). В українській історіографії ця операція висвітлювалася у загальних

рисах, тому що вчених цікавили передусім внутрішні процеси в Україні, які передували початку операції, та вплив німецької окупації на політичне життя у країні. Але важливо також розглянути ці операції як суто військові акції, які проводилися німецьким командуванням відповідно до німецького військового мистецтва цього часу. Це дасть можливість точніше визначити склад німецьких військ, які перебували в Україні, та під час дослідження процесів 1918 року точно знати, хто знаходився на місцях подій (нині у більшості праць використовуються абстрактні терміни: «німецькі війська», «австро-угорські війська» або просто «німці» та «австрійці»).

Вивчення перебігу операції з введення німецьких та австрійських військ на територію України неможливе без використання військових архівів. Однак архіви України не мають важливих документів про хід операції та про прийняття рішень німецьким командуванням у цей час. Пов'язане це з тим, що німецьке командування змогло вивести з території України основний документальний фонд під час евакуації військ у кінці 1918 – на початку 1919 року. Тому вже при написанні перших історичних праць тоді ще радянськими військовими істориками вони вже скаржилися на брак джерел. Так, М. Какурін та Ю. Вацетіс у кінці 1920-х років зазначали: «Наша работа по исследованию событий, которые связаны с австро-германской оккупацией, затрудняется отсутствием достаточно исчерпывающих исследований, характеризующих действия оккупационных войск. В австрийских и германских военных журналах появился лишь ряд отдельных статей, причем в этих статьях основное внимание уделялось

таким вопросам, как разлагающее влияние большевистской пропаганды на оккупационные войска и борьба с этой пропагандой. Вышедшая в Германии мемуарная литература также очень скупо характеризовала действия и состояние австро-германских войск в этот период (Людендорф, Гофман и др.)» [12, с. 61]. 1936 року у Москві була видана праця «Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов)», 1942 року з'явилися «Документы о разгроме германских оккупантов на Украине в 1918 году», 1966 року – дослідження Н. Супруненко «Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918–1920)» і дослідження Інституту воєнної історії Міністерства оборони СРСР «Крах первого нашествия империалистов на страну Советов» 1973 року. Але реальної документальної бази ці дослідження, на жаль, не додали саме у питаннях діяльності та структури німецьких військ в Україні.

Цю лакуну певним чином заповнили декілька досліджень сучасного періоду. Насамперед це праця польського історика В. Менджецького «Німецька військова інтервенція на Україні у 1918 році», яка вийшла в Інституті історії Польської академії наук у 2000 році [2]. Досліджуючи джерельну базу, автор спирався на вивчені ним німецькі архіви. На жаль, як зазначив науковець, найбільш важлива документальна частина – архів Групи Армій (Heeresgruppe) «Лінзінген» – «Айхгорн» – «Київ» – нині втрачена. Цей архів по закінченні Першої світової війни передали в архів німецьких штабів періоду Першої світової війни у Берліні, і разом з ним документи були знищені під час бойових дій Другої світової війни [2, с. 9]. Однак у **Федеральному військовому**

архіві Німеччини у Фрайбурзі (Bundesarchiv Militärarchiv Freiburg – далі B-MFreiburg) існують фонди начальника штабу німецького угруповання генерала Вільгельма Гренера (Wilhelm Groener) та адмірала Альберта Гопмана (Albert Hopman), які все ж дають уявлення про рішення, які приймало німецьке командування у цей час. Також лише частково збереглися архіви підпорядкованих Групи Армій «Київ» управліннь корпусів та бойових груп. Були втрачені архіви військових частин, які походили з Пруссії та Саксонії, що зберігалися у Берліні (документи XXII, XXVII та XXXXI резервних корпусів, з'єднань та частин, які входили до їх складу). Однак збереглися архіви інших з'єднань, які брали участь у подіях в Україні і походили з інших частин Німеччини. Йдеться про документацію деяких частин XXVII резервного корпусу, яка знаходиться у **Військовому архіві Саксонського головного державного архіву у Дрездені** (Sächsisches Hauptstaatsarchiv Kriegsarchiv (Potsdam) – далі SächsHStA). В ній містяться цінні матеріали щодо політичної ситуації в Україні, які ілюструють функціонування німецьких служб безпеки та засади їх співпраці зі структурами української держави, а також накази, які видавала Група Армій «Лінзінген» – «Айхгорн» – «Київ» [2, с. 9]. До інших частин, які брали участь у діяльності в Україні у 1918 році, відносяться війська з Вюртемберга та Баварії. У **Військовому архіві Головного державного архіву Баден-Вюртемберга у Штутгарті** (Baden-Württembergisches Hauptstaatsarchiv, Kriegsarchiv Stuttgart – далі WürtHStA) зберігаються документи корпусу генерала Кнерзера (Knoerzera) та частин, які до нього входили, в першу чергу 7-ї Вюртемберзької дивізії

ляндверу. У **Військовому архіві Баварського головного державного архіву у Мюнхені** (Bayerisches Hauptstaatsarchiv, Abt. IV, Kriegsarchiv München – далі BayHStA), у відділі IV, зберігаються документи Баварської кавалерійської дивізії та її частин, які як рухомі кавалерійські частини (разом з 1-ю та 2-ю кавалерійськими дивізіями) відіграли дуже важливу роль у діях німецьких військ в Україні. Додаткову інформацію надають матеріали політичного характеру німецько-українських відносин у цей період з **Федерального центрального архіву у Потсдамі та архіву Міністерства закордонних справ Німеччини у Бонні** (Bundesarchiv-Zentralarchiv Potsdam – далі B-ZPotsdam та Auswärtiges Amt – далі AA) [2, с. 9–10].

У цілому робота в цих архівах дала можливість В. Менджецькому досить точно та об'єктивно розглянути процес вступу і наступних дій німецьких військ в Україні у 1918 році. Однак при розгляді створення німецького угруповання в Україні, на жаль, через брак документів Групи Армій «Київ» автор користується переважно радянськими працями, які дуже неточно подають склад і дислокацію німецьких військ. І лише там, де він спирався на архівні матеріали (7-ї Вюртемберзької дивізії ляндверу, Баварської кавалерійської дивізії, 45-ї Саксонської дивізії ляндверу), дані, наведені В. Менджецьким, є достатньо точними.

2015 року була видана монографія австрійсько-німецького колективу істориків В. Дорніка, П. Ліба, Г. Лядингера та авторів з України та Росії «Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки» [6]. У цій праці вони використали архіви з Мюнхена, Фрайбурга, Берліна-Ліхтерфельде, Штутгарта

(Німеччина), Відня (Австрія), Парижа (Франція), Будапешта (Угорщина), Києва (Україна), Москви, Санкт-Петербурга (Російська Федерація), Берна (Швейцарія), Мериленда (США), Лондона (Великобританія) та Праги (Чехія). Ця професійно написана наукова праця багато в чому уточнює хід проведення військової операції з окупації України у 1918 році.

Тому для детального висвітлення подій, пов'язаних з операцією німецьких військ з вигнання з України більшовиків та відновлення української влади, ми, не маючи поки що можливостей самостійного вивчення архівного матеріалу у згаданих німецьких архівах, будемо використовувати саме ці праці, а також історіографію (в першу чергу підготовлені після закінчення Першої світової війни історичні дослідження участі у ній Австрії [5] та Німеччини [4]).

Виконання поставлених завдань операції в Україні було покладене на Групу Армій генерала Олександра Лінзінгена (яка тримала фронт на початок 1918 року в Україні на Волині). На жаль, у дослідженні В. Дорніка угруповання Лінзінгена названо «армійською групою». Однак це неточний переклад, тому що Лінзінген командував Heeresgruppe, тобто Групою армій [19, с. 180]. А армійська група у німецькій військовій термінології має назву Armeeabteilung [19, с. 30].

У працях радянських дослідників зазначалося, що австро-німецьке командування для окупації України відразу призначило 29 піхотних та 3 кавалерійські дивізії, що складало не менше 200–220 тис. бійців [12, с. 57]. Таку саму цифру повторює й радянське видання 1973 року, але кількісний склад військ збільшений до 500 тис. чоловік, з яких на німецькі війська нібито припадало

350 тис. бійців [13, с. 68], а колективна праця Інституту військової історії Міністерства оборони СРСР з дослідження громадянської війни, яка вийшла 1980 року, взагалі не подає цифр кількісного складу австрійських та німецьких військ [14, с. 102–103]. Можливо, в цей час радянські військові історики вже розуміли, що ці цифри неточні. Українська ж праця історика лівих політичних поглядів В. Солдатенка повторює радянську цифру кількості австро-німецьких військ (450–500 тис. чоловік) [15, с. 458]. Ці ж цифри (29 піших та 3 кінні дивізії, 200–220 тис. вояків) повторені й у сучасному українському виданні [11, с. 135]. У праці «Історія українського війська. 1917–1995» видання 1996 року цифри ще більші: 23 німецьких та 10 австро-угорських дивізій загальною чисельністю 450 тис. чоловік [16, с. 87]. Ці цифри можна прийняти, але лише як у цілому загальні для всього періоду німецько-австрійської окупації України у 1918 році. При цьому кількість військ коливалася відповідно до періодів проведення операції, про що автори ніколи не згадують, що уточнюється у нинішній праці.

Насправді, як свідчать документи німецьких архівів, німецькі війська в Україні на початковому (першому) етапі мали виконувати завдання виключно «поліцейської акції» з підтримки української державної влади дуже обмеженими силами. І лише в подальшому було вирішено розширити масштаби операції і для цього збільшити угруповання німецьких військ в Україні.

Також абсолютно хибною виявилася думка радянських та деяких сучасних російських істориків про те, що відсутність такої кількості німецьких військ на Сході (в Україні, Білорусі та Прибалтиці) й

привела до поразки німецького грандіозного наступу у Франції. Так, російський історик, який займається дослідженнями періоду Першої світової війни, М. Оськін пише: «Лише той факт, що німецькі й особливо австрійські солдати втомилися від війни, та півтора мільйона багнетів, які залишили для окупації Росії, врятували англо-італо-французів від поразки. Якщо у 1914 році німцям не вистачило у битві на Марні п'ятдесяті – ста тисяч багнетів, то тепер вони залишили на сході у п'ятнадцять разів більше, щоби ще раз пережити гіркоту поразки, яка стала на цей раз остаточною» [17, с. 483]. Це не відповідає дійсності, тому що подібні твердження характерні для істориків, які досить слабо розбираються у питаннях військової справи. Всі дивізії, які реально можна було задіяти у цій операції, німецьке командування забрало зі Сходу вже у кінці 1917 – на початку 1918 року. До лютого 1918 року німецьке командування перекинуло зі Східного фронту на Західний 49 найбільш боєздатних дивізій [18, с. 24–25], залишивши на Східному фронті лише ті з'єднання, які не могли брати участі у боях на Заході через свою повну непридатність до них. Німецькі ж війська, які залишалися на заході України, ще раз підкреслимо, склалися з дуже обмежено боєздатних частин, і якщо б вони не посунулися в Україну, то утримування їх лягло б тяжкою ношею на німецьке командування на Сході. А з переходом до України вони ставали на забезпечення з місцевих, українських, ресурсів, що суттєво знижувало напругу. Крім того, їхня присутність (разом зі впевненістю німецького командування в остаточній перемозі над Антантою на Заході) створювала чудові передумови для наступної фази геополітичного

домінування Німеччини на Сході за рахунок появи між Німеччиною та Росією низки буферних держав, яких і підтримували ці дивізії. Крім того, ще у грудні 1917 року, коли стало ясно, що Росія не здатна до проведення наступальних військових дій, практично всі солдати та унтер-офіцери віком до 35 років зі складу дивізій, призначених для вступу в Україну, були переведені на Захід, до ударних дивізій німецьких армій. А поповнення, яке надходило у частини, розташовані на кордонах та в Україні, складали навіть не солдати ляндрверу, а ще старіші контингенти ляндрштурму (віком понад 45–50 років). Такі солдати були не здатні до ведення важких боїв на Заході проти потужних військ Франції, Великобританії та США.

Вся операція німецьких військ в Україні протягом 18 лютого – початку травня 1918 року мала три основних етапи. Розглянемо перший етап.

На **першому етапі** основним завданням німецьких сил стало досягнення лінії залізничних вузлів Рівне – Сарни – Луїнець. Це, по-перше, створювало основу для подальших операцій (операційну систему постачання військ всім необхідним). Також перші кроки давали командуванню розуміння, чого німецьким військам чекати в подальшому ході операції. Крім того, у цей час австрійські війська ще не були готові приєднатися до німецького угруповання в Україні. Тому склад початкового німецького угруповання не був сильним: генерал Лінзінген для виконання поставлених завдань спочатку задіяв лише **п'ять піхотних дивізій, одну кавалерійську дивізію та одну окрему кавалерійську бригаду**. Це були:

– **215-та, 91-ша та 224-та піхотні дивізії** (останню надали зі складу Армійської групи Гронау (Gronau));

– на основі 7-ї Вюртемберзької дивізії ляндрверу під командуванням генерал-лейтенанта Карла Альберта фон Кнерцера (Knoerzer) (знаходилася на фронті 4-ї австро-угорської армії в районі Ковеля) утворили тимчасовий корпус, який отримав його ім'я (**Корпус генерала Кнерцера**), у складі **7-ї Вюртемберзької дивізії ляндрверу, 45-ї Саксонської дивізії ляндрверу та 4-ї Баварської кавалерійської бригади**. Також до складу корпусу увійшла **2-га кавалерійська дивізія** [1; 4, с. 376]. В. Менджецький помилково пише про наявність у складі Корпусу Кнерцера окремої 7-ї Баварської окремої кавалерійської бригади [2, с. 52]. Насправді 7-ма бригада входила до складу 2-ї кавалерійської дивізії, а окремою бригадою була саме 4-та Баварська кавалерійська бригада.

Аналізуючи кількість німецьких дивізій, залучених для проведення операції, слід врахувати, що одна дивізія (224-та піхотна) діяла поза межами України (у Білорусі, хоча й на території, на яку у 1918 році мала претензії Центральна Рада як на українську, тобто заселену переважно українцями). Тому все угруповання в Україні (п'ять дивізій і одна окрема кавалерійська бригада) могло налічувати не більше ніж 70–80 тис. чоловік, враховуючи при цьому, що це були другорядні, неповноцінні, з'єднання німецької армії. Характерною особливістю стало використання в Україні кавалерії, яка на Західному фронті в умовах окопної війни остаточно втратила своє значення. В Україні ці кавалерійські частини зіграли через свою рухомість значну роль, поповнюючи кінський склад за рахунок кінних заводів та трофеїв німецької армії в Україні.

Через незначні сили німецьке командування на першому етапі діяло дуже обережно. Жодної достовірної інформації про сили противника (головним чином більшовиків та деяких російських частин армії на фронті) та про обстановку в Україні німці не мали, а без цього німецьке командування ставити рішучі завдання не могло. Перед початком вступу військ в Україну, 16 лютого 1918 року, генерал Кнерцер видав наказ по корпусу: «Добре ставитися до мешканців, які і так достатньо натерпілися і ще й досі терплять від більшовиків, цих убивць і злодіїв» [6, с. 213].

Операція німецьких військ почалася 18 лютого 1918 року. В деяких працях українських дослідників датою початку німецької операції в Україні визначено 19 лютого [11, с. 135]. Але насправді ввечері 18 лютого 1918 року розвідувальний ескадрон 25-ї кавалерійської бригади 2-ї кавалерійської дивізії увійшов у Луцьк та зайняв пошту і залізничний вокзал. У місті знаходилися понад тисяча озброєних російських солдатів, але вони поведилися дуже спокійно [1; 2, с. 53].

Однак досягнути мети першого етапу операції виявилось досить легко (і цілком несподівано для німецького командування), через те що жодного суттєвого спротиву німецькі війська під час просування не зустріли. Найбільше німців здивували величезні скупчення російських солдатів, які абсолютно не звертали на них жодної уваги. Цікавими для підтвердження цього є спогади офіцера 1-го полку уланів 4-ї Баварської кавалерійської бригади (на жаль, у праці В. Менджецького помилково цей полк – 1-й уланський – віднесено до 1-ї Баварської кавалерійської бригади, тоді як у іншому місці своєї праці він дає склад

Баварської кавалерійської дивізії, де видно, що 1-ша кавалерійська бригада складалася з 1-го та 2-го кірасирських полків (які діяли у цей час на іншій ділянці фронту), а 1-й та 2-й уланські полки входили якраз до складу 4-ї кавалерійської бригади, яка і рухалася на Маневичі [2, с. 238]), який писав, що одним із найбільш шокуючих вражень у Маневичах був вигляд величезної кількості російських солдатів, «озброєних до зубів людей у мундирах, які не слухали жодних наказів, часом боролися між собою про контроль над вокзалом, магазинами та військовими складами, які знаходилися біля залізничних станцій. Німецьким військам, які надходили, вони не ставили жодного опору, але також не виражали спеціальної покори» [3; 2, с. 52].

Загалом німецьке угруповання рухалося таким чином: 215-та піхотна дивізія – на Дубно; Корпус Кнерцера – на Луцьк та Рівне по шосе; 91-ша піхотна дивізія та 4-та Баварська кавалерійська бригада – на Маневичі – Сарни (частково залізницею); 224-та піхотна дивізія – на Лунінець (також залізницею). Станом на 18 лютого німецькі війська ніде не зустрічали спротиву.

18 лютого вночі німецькі війська зайняли Луцьк, 19 лютого 1918 року 25-та кавалерійська бригада зайняла Рівне (за даними радянської історіографії, Рівне було зайняте 20 лютого [14, с. 105]), а 224-та піхотна дивізія оволоділа Лунінцем. Одночасно один батальйон 45-ї Саксонської дивізії лянтверу пішим ходом зайняв станцію Рожище, де захопив залізничний рухомий склад, і далі залізничним транспортом досяг Рівного. Лише тут відбулася сутичка з загоном більшовиків, який готувався втікати на схід. Більшість більшовиків була взята у

полон. Тому Рівне було захоплено практично без спротиву [2, с. 53]. Як свідчать донесення німецьких командирів, у цей час найбільшим ворогом для німецьких військ став 15-градусний мороз, який дошкуляв військам у відкритому полі та на шляхах пересування.

Німецький наступ викликав паніку в уряді більшовиків. Рада народних комісарів більшовиків лише 21 лютого 1918 року видала розпорядження чинити спротив німецьким військам, що наступали, та 22 лютого 1918 року створила Надзвичайну комісію Народного комісаріату оборони краю і революції з п'яти осіб [14, с. 2–3]. Свідченням паніки у середовищі більшовиків в Україні стало відправлення ними у Брест делегації від так званого Народного Секретаріату УНР (більшовицького) для підписання з німцями мирного договору, який раніше вже підписали представники Центральної Ради. Однак німці ці пропозиції не прийняли, тому що вони означали б офіційне визнання більшовицького уряду України.

За радянськими даними, на цей час в Україні сили противника німецьких військ (а це були переважно загони більшовиків) складала на київському та одеському напрямках не більше ніж по 3000 чоловік. Для організації боротьби з наступаючими німецькими військами в Україні були створені державний комітет з надзвичайними повноваженнями «з оборони революції від західних імперіалістів» під керівництвом М. Скрипника та оперативний штаб Південно-Західного фронту (начальник А. Павлов) [14, с. 113].

Таким чином, можна узагальнити: 20 лютого 1918 року, через два дні після початку руху німецьких військ територією України, завдання першого етапу німецької операції було досягнуто. Німецьке

командування з подій, що відбувалися у цей час на фронті в Україні, зробили висновок: російська армія, яка три з половиною роки перебувала на оборонних позиціях вищезазначеної ділянки фронту, вже не є силою, яка може зашкодити просуванню німецьких військ територією України. Основним противником стали загони більшовиків, які були у цей час ще не організовані, через те боротися на рівних з німецькими військами не могли. Тому темпи операції на другому етапі (який тривав від 20 лютого до 5 березня 1918 року) значно збільшилися.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рапорт Групи Армій «Айхгорн» про операції в Україні від 29 липня 1918 р. Bundesarchiv Militärarchiv Freiburg. PH 3/430.
2. Medrzecki W. Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 roku. Warszawa: Wydawnictwo DIG, 2000.
3. Gebstel L. Das KB 1 Ulanen Regiment «Kaiser Wilhelm II. König von Preussen». Nach Kriegsarten, Kriegstagebücher und Mitteilungen ehemaliger Angehöriger des Regiments bearbeiten von. Augsburg, 1924.
4. Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die militärischen operationen zu Lande. Bearbeitet im Reichsarchiv. Bd. XIII. Berlin, 1942.
5. Österreich-Ungarns Letzter Krieg 1914–1918. Bd. VII und Ergänzungshelte. Bd. I–X. Wien, 1938.
6. Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки / В. Дорнік та ін.; упоряд. В. Дорнік. Київ: Ніка-Центр, 2015.
7. Людендорф Э. Мои воспоминания о войне 1914–1918 гг. Москва: Вече, 2014. С. 500–501.
8. Гофман М. Записки и дневники 1914–1918 гг. Ленинград: Госиздат, 1929.
9. Зайончковский А. М. Первая мировая война. Москва: Вече, 2017.
10. Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. Т. 1. Доба Центральної Ради. Ужгород, 1932.
11. Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М., Корнієнко В. «Братня» навала. Війни

Росії проти України XII–XX ст. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, 2016.

12. Какурин Н. Е., Вацетис И. И. Гражданская война 1918–1921. Санкт-Петербург: ООО «Издательство «Полигон», 2002.

13. Крах первого нашествия империалистов на Страну Советов. Москва: Воениздат, 1973.

14. Гражданская война в СССР. Том первый. Подавление внутренней контрреволюции. Срыв открытой интервенции международного империализма (октябрь 1917 г. – март 1919 г.). Москва: Воениздат, 1980.

15. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Историчний нарис: монографія. Київ: Либідь, 1999.

16. Історія українського війська. 1917–1995. Львів: Видавництво «Світ», 1996.

17. Оськин М. В. История первой мировой войны. Москва: Вече, 2014.

18. Куль фон, Дельбрюк Г. Крушение германских наступательных операций 1918 г. / перевод с немецкого. Москва: Госвоениздат, 1935.

19. Военный немецко-русский словарь. Издание четвертое. Москва: ОГИЗ, Гос. издательство иностранных и национальных словарей, 1944.

20. Микулинський І. М. Під проводом Української Центральної ради. Чернівці: Прут, 2013.

REFERENCES

1. Report of the “Eichhorn” Army Group on Operations in Ukraine, July 29, 1918. In: *Bundesarchiv Militärarchiv Freiburg*. [in Ukr.]
2. MEDRZECKI, W. (2000). *German Military Intervention in Ukraine in 1918*. Warsaw: DIG. [in Pol.]
3. GEBSATEL, L. (1924). *The KB 1 Uhlán Regiment “Kaiser Wilhelm II. King of Prussia”. Based on War Acts, War Journals, and Communication of Former Members of the Regiment*. Augsburg. [in Ger.]
4. World War from 1914 to 1918. Military Operations on Land. (1942). Vol. XIII. In: *Reichsarchiv*. Berlin. [in Ger.]
5. 1914–1918: *The Last War of*

Austria-Hungary. (1938). Vol. VII and Supplements, Vol. I–X. Vienna. [in Ger.]

6. DORNIK, V., comp., et al. (2015). *Ukraine between Self-Determination and Occupation: 1917–1922*. Kyiv: Nika-Tsentr. [in Ukr.]

7. LYUDENDORF, E. (2014). *My War Memoires. 1914–1918*. Moscow: Veche. [in Rus.]

8. GOFMAN, M. (1929). *Notes and Journals of 1914–1918*. Leningrad: Gosizdat. [in Rus.]

9. ZAYONCHKOVSKIY, A. (2017). *The First World War*. Moscow: Veche. [in Rus.]

10. DOROSHENKO, D. (1932). *Central Rada Period*, Vol. 1 of *The History of Ukraine. 1917–1923*. Uzhgorod. [in Ukr.]

11. BREKHUNENKO, V., KOVALCHUK, V., KOVALCHUK, M., KORNIENKO, V. (2016). “Brothers” *Onslaught. Russia’s Wars against Ukraine in the 12th–20th Centuries*. Kyiv: Institute of Ukrainian Archaeography of NAS of Ukraine. [in Ukr.]

12. KAKURIN, N., VATSETIS, I. (2002). *The Civil War of 1918–1921*. Saint Petersburg: “Izdatelstvo “Poligon” LLC. [in Rus.]

13. *Defeat of the First Imperialistic Invasion of the Soviet State*. (1973). Moscow: Voenizdat. [in Rus.]

14. *Suppression of the Internal Counterrevolution. Disruption of the Direct Intervention of the International Imperialism (October 1917 – March 1919)*, Vol. I of *Civil War in the USSR*. (1980). Moscow: Voenizdat. [in Rus.]

15. SOLDATENKO, V. (1999). *Ukrainian Revolution. A Historical Essay: A Monograph*. Kyiv, Lybid. [in Ukr.]

16. *History of the Ukrainian Armed Forces. 1917–1995*. (1996). Lviv: Svit. [in Ukr.]

17. OSKIN, M. (2014). *History of the First World War*. Moscow: Veche. [in Rus.]

18. KUL fon, DELBRYUK, G. (1935). *Failure of German Offensive Operations in 1918*. Translated from German. Moscow: Gosvoenyizdat. [in Rus.]

19. *Military German-Russian Vocabulary*. 4th ed. (1944). Moscow: OGIЗ, Foreign and National Vocabularies Publishers, 1944.

20. MYKULYNSKYI, I. (2013). *Under the Auspices of the Ukrainian Central Rada*. Chernivtsi: Prut. [in Ukr.]